

ՏԵՔՍՏԻ ԳՈՅԱՄԱԿԱՐԴԱԿԱՅԻՆ ԴԻՏԱՐԿՄԱՆ ՓՈՐՁ*

Արինե Դանիելյան

Վանաձորի Հովի. Թունանյանի անվան պետական համալսարան

Որվագծելով տեքստի լեզվաբանական վերլուծության հանրահայտ և վերջին տասնամյակներին ի հայտ եկած մի քանի մեթոդի արդարացված առկայությունը՝ այստեղ փորձում ենք առաջ քաշել և ցույց տալ նրա նաև գոյամակարդակային դիտարկման արդյունավետությունը՝ հիմնվելով արդի հայ լեզվաբանության մեջ մշակված լեզվախոսքային հարաբերության բացահայտման տրամաբանական, հոգեբանական և նյութական (հնչյունային) հայեցակետերի վրա:

Բանալի բառեր. լեզվաբանաստեղծական մեթոդ, համակարգ, շարակարգ, գծակարգ, վերաստուբային մակարդակ, աստուբային մակարդակ, շարութային մակարդակ, հարացույց, ստորոգացում, անվանականացում:

Ներածություն

Արդի հայ լեզվաբանությունը, շնորհիվ Է. Աթայանի լեզվափիլիսոփայական հայեցակարգի, լեզվական միավորները դիտարկելիս սոսյուրյան լեզու/խոսք երկատված բևեռների փոխարեն սկսել է կարևորություն տալ դրանց հարաբերություններին՝ եռատման սկզբունքով՝ նկատի առնելով ոչ միայն լեզվի տրամաբանական համակարգը և դրա արտահայտության՝ խոսքի հնչյունավորված-նյութականացված գծային բնույթը, այլև այդ երկուսն իրար կամրջող հոգեբանական շերտը (Աթայան 1988): Քանի որ արդեն մի քանի տասնամյակ է, ինչ տեքստը ևս լիարժեքորեն տեղավորվում է լեզվական միավորների շրջանակում, ապա լեզվական մյուս միավորների համասեռությամբ (Աղայան 1967) տեքստը ևս փորձում ենք անցկացնել լեզվական գոյաշերտերի բովոյվ:

Տեքստի վերլուծության տարբեր եղանակներ կան: Վերջին շրջանի հայրենական լեզվաբանության ուշագրավ դիտարկումներից մեկը պետք է համարել տեքստի վերլուծության՝ **հակադրությունների դիալեկտիկական միասնությամբ պայմանավորված լեզվաբանաստեղծական մեթոդը**, որն առաջարկում է Ս. Գասպարյանը (2008): Կարելի է ասել, որ այդ մեթոդն արդեն իր գործնական կիրառությունն է գտել մեր բանասիրական իրականության մեջ (Գասպարյան 2011):

Վարկած տեքստի դիտարկման գոյամակարդակային եղանակը

Մեր նպատակը վերաստույթի գոյամակարդակային շերտերը վեր հանելն է, ուստի դիտարկման եղանակն այդպես էլ անվանել ենք՝ տեքստի դիտարկման գոյամակարդակային եղանակ կամ, պարզապես, տեքստի գոյամակարդակային դիտարկում:

* Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 17.01.2017:

Այժմ փորձենք մեր նկատառումները հնարավորին չափ շոշափելի դարձնել՝ զննելով Ջեյմս Ջոյսի *Arabia* (1914) ստեղծագործությունից մի հատված.

Every morning I lay on the floor in the front parlour watching her door. The blind was pulled down to within an inch of the sash so that I could not be seen. When she came out on the doorstep my heart leaped. I ran to the hall, seized my books and followed her. I kept her brown figure always in my eye and, when we came near the point at which our ways diverged, I quickened my pace and passed her. This happened morning after morning. I had never spoken to her, except for a few casual words, and yet her name was like a summons to all my foolish blood.

Her image accompanied me even in places the most hostile to romance. My eyes were often full of tears (I could not tell why) and at times a flood from my heart seemed to pour itself out into my bosom. I thought little of the future. I did not know whether I would ever speak to her or not or, if I spoke to her, how I could tell her of my confused adoration. But my body was like a harp and her words and gestures were like fingers running upon the wires. One evening I went into the back drawing-room in which the priest had died. It was a dark rainy evening and there was no sound in the house. Through one of the broken panes I heard the rain impinge upon the earth, the fine incessant needles of water playing in the sodden beds. Some distant lamp or lighted window gleamed below me. I was thankful that I could see so little. All my senses seemed to desire to veil themselves and, feeling that I was about to slip from them, I pressed the palms of my hands together until they trembled, murmuring: 'O love! O love!' many times.

Պատրաստի տեքստը որոշակի գծակարգ է, արտասանական մակարդակում՝ **հնչաշղթա**, գրային մակարդակում՝ **գրաշղթա**: Բնականաբար, մեր դիտարկումը գրային վիճակին է վերաբերում: Հասնելու համար շարակարգի և համակարգի գոյամակարդակային վիճակներին՝ պետք է զննենք առկա գծակարգը: Նախքան զննությունը նշենք, որ վերասույթից փոքր նշանային միավորների դեպքում գործ ունենք հստակ կաղապարների հետ. գծակարգում այս կամ այն ծավալի միավորների ու դրանց հարաբերության առկայությունը կարող է հուշել դրանց համակարգային կաղապարի բնույթը: Տեքստի պարագայում, սակայն, վիճակը բոլորովին այլ է, և վերջինիս լեզվական կաղապարը վերականգնելու համար լրացուցիչ աստիճանավորումների անհրաժեշտություն ունենք, որովհետև ոչ մի գիտություն, նույնիսկ գիտությունների համատեղված մեթոդաբանություն, ի վիճակի չէ, այսպես ասած, մեկ քայլով բացահայտելու, թե ինչ ընդգրկուն կաղապար է *այսի մտած* մարդու ուղեղում, որի համաձայն՝ ստեղծվում է այս կամ այն տեքստը, առավել ևս այդ կենտ քայլով հնարավոր չէ ըմբռնել ու մեկնաբանել այն իրադրությունը, որի ընթացքում կազմավորվում է հատկապես այն տեքստը, որը՝ որպես պատրաստի միավոր, հայտնվում է թղթին կամ պաս-

տառին և կամ դրսևորվում որպես մեկ տրամաբանական ամբողջություն ներկայացնող արտասանվածք:

Պարզելու համար վերգծակարգային գոյամակարդակների էությունը՝ տեքստի դիտարկումն սկսենք բովանդակության պլանից՝ նշանակյալից, անցում կատարելով դեպի արտահայտության պլան՝ նշանակիչ: Սակայն հետազոտության եղանակի միասնականությունը պահպանելու համար աչքի առաջ պետք է ունենանք վերացարկված հասկացական դասերը և դրանց հարաբերակից հասկացական կարգերն ու կարգային ձևատիպարները: Այսպես՝ դատելով տեքստի բովանդակությունից՝ կարող ենք կատարել բովանդակային նախնական արտածումը, այն է՝ մի պատանի սիրահարված է: Սա նշանակում է, որ բովանդակային դիտարկման սկզբնական աստիճանում ունենք հետևյալ կաղապարը՝

1-ին աստիճան՝ $N + V$ (գոյական + բայ կամ, որ տվյալ դեպքում նույնն է, ենթակա + բայ-ստորոգյալ):

Ինքնին հասկանալի է, որ սիրո առարկա գոյություն ունի, ուստի բովանդակային դիտարկման հաջորդ աստիճանը կարտահայտվի հետևյալ կաղապարով՝

2-րդ աստիճան՝ $N + V + NV$ (NV = գոյական՝ նախադասության բայական բաղդրիչի կազմում):

Քանի որ առաջին անգամ է այդ զգացողությունն ապրում, պատանին անմեղ է և անփորձ, ուստի նրա այդ հատկությունը դիտում ենք որպես իրեն բնորոշող ընդհանրական հատկանիշ և տալիս դրա քերականական համարժեքությունը՝ ածականական դրսևորմամբ, որի ավելացմամբ հաջորդ աստիճանը կարտահայտվի հետևյալ կաղապարով՝

3-րդ աստիճան՝ $A + N + V + NV$ (A = ածական):

Վերջապես տեքստի բովանդակությունը հուշում է, որ սիրահարվածության ընթացքը բուռն է կամ սաստիկ, այսինքն՝ սիրահարված է սաստիկ, ուստի այդ հատկությունը մակադրական բնույթ ունի, որի քերականական համարժեքությունը կդրսևորվի մակբայով. նշանակում է՝ բովանդակային դիտարկման չորրորդ աստիճանը կարտահայտվի հետևյալ կաղապարով՝

4-րդ աստիճան՝ $A + N + V + NV + D$ (D = մակբայ):

Այս կաղապարը, որ մեկ նախադասության *հավասարաչափություն* ունի, արտացոլում է խնդրո առարկա տեքստի սեղմ բովանդակությունը, և այն, դժվար չէ նկատել, լիովին նույնական է վերը պարզ ասույթի կաղապարի հետ: Կամայական տեքստ, ըստ նրա բովանդակության, կարելի է փոխակերպելով հանգեցնել ասույթի կաղապարի նույնացման: Ավելին. հաջորդ քայլը կարող է լինել մակերեսային ստորոգական կառուցվածքի անվանականացումը: Ինչ խոսք, կարելի է վիճարկել այս կարգի ազատ վերաբերմունքի գիտականության աստիճանը՝ կամայականության մտավախությամբ: Սակայն նախ՝ սա տեքստի քննություն է, որը բանասիրական հենք ունի, երկրորդ՝ տեքստի գրականագիտական քննությունն անհամեմատ ազատ է, որի նույնիսկ չափումները հաճախ որոշարկված չեն, երրորդ՝ մեր մոտեցումը *կամայական* է այնքանով, որքանով տեքստի հեղինակը համապատասխան վերնագիր է տալիս նրան, որն այլ բան չէ, եթե ոչ ողջ տեքստի վերացարկված ընկալում և անվանականացում, չորրորդ՝ այնուամենայնիվ մեր դիտարկումը լեզվաբանական է, քանի որ կաղապարման մեթոդով ենք առաջնորդվում, ինչքանով որ հնարավոր է կաղապարել

տեքստը կամ արտածել նրա կաղապարը, հինգերորդ՝ տեքստի բովանդակային ոլորտին առավել մոտ մնալու համար կարող ենք նաև նրան համարժեք անվանականցման փոխակերպում ապահովել, որն էլ հենց կլինի նրա մակերեսային պայմանական կամ, որ տվյալ դեպքում նույնն է, լեզվաբանական վերնագիրը, այն է՝ *Անմեղ պատանու բուռն սերը*, որն էլ կդիտենք բովանդակային քննության հաջորդ աստիճանը՝ փոխակերպական հետևյալ կաղապարով՝

5-րդ աստիճան՝ $[A + N + V + NV + D] \Rightarrow [A + N + A1 + N1]$:

Տեքստի ընդհանրական կաղապարի վերհանումը կարևոր է նրանով, որ ապահովում է նրա համակարգային հենքի ընկալման մոտավոր ճշգրտությունը: Սա հարացուցային կաղապար է այնքանով, որքանով տեքստը հնարավոր է դիտարկել որպես լեզվական գերհասկացություն՝ հարակից գերհասկացությունների հնարավոր բազմության մեջ: Տեքստը համակարգային է հենց իր կայացածության փաստով. լեզվական փաստ է իր իսկ գոյությամբ, լեզվի մասնակի դրսևորում է, մասնակի լեզու՝ տվյալ հանրության (մեր օրինակում՝ անգլախոս հանրության) համընդհանուր գերնշանի կազմում: Ի վերջո հատկապես ծավալուն տեքստը մեր հիշողության մեջ տպավորվում է ոչ ամբողջությամբ, այլ ընդհանրական ընկալմամբ, ներքին անվանականացման ուժով, և այդ անվանականացումն այլ բան չէ, եթե ոչ տեքստային հարացույց:

Այժմ փորձենք պարզել, թե ինչ ընթացքով է իրականացվել լեզվական համակարգային կաղապարի խոսքային արտահայտությունը, այլ կերպ՝ փորձենք վեր հանել լեզվախոսքային շարակարգի կամ լեզվական հորինվածքի հոգեկան շերտերը: Այս դեպքում ևս առաջնորդվելու ենք աստիճանակարգության սկզբունքով: Մեր ունեցած տեքստը բազմաթիվ նախադասությունների բազմություն է: Յուրաքանչյուր նախադասություն որոշակի ստորոգական կառուցվածք է: Դիտարկվող տեքստը որոշակի իրադրություն և տրամադրություն արտահայտող բաղկացություն է, որը հնարավորություն է տալիս դիտարկողին՝ նկատելու լեզվախոսքային գործունեության հյուսվածությունը: Տեքստակազմ նախադասությունների զգալի մասում ստորոգումն իրացված է առաջին դեմքով, որը հարաբերվում է երրորդ դեմքին, իսկ երբեմն էլ հակառակ հարաբերությունն է արտահայտվում: Առաջին աստիճանում, ուրեմն, դուրս գրենք ստորոգական միջուկները՝ հարաբերիչ բևեռներով, որոնք կհամարենք տեքստի առանցքային ցուցանշաններ: Սա նշանակում է, որ ստորոգական միջուկ ասվածը բառացի չենք հասկանում. հարկ եղած դեպքում հարացույցի անբակտելի բաղադրիչ ենք համարում մինչև իսկ այն պարագայական արտահայտությունները, որոնք օգնում են հարաբերիչների հարաբերության ճանաչմանը: 1-ին աստիճան՝

*I lay watching her door
The blind was pulled down that I could not be seen
When she came out my heart leaped
I ran seized my books and followed her
I kept her brown figure always in my eye
we came our ways diverged
I quickened my pace and passed her
This happened morning
I had never spoken to her*

*her name was like a summons to all my foolish blood
Her image accompanied me
My eyes were often full of tears.*

Եզրակացություն

Այսպիսով, նշանային բաղադրությունների քննությամբ հաջողվում է վեր հանել դրանց արտահայտության և գործառնության յուրահատկությունները ոչ միայն շարութային և ասութային մակարդակներում, այլև վերասութային տիրույթներում: Այս երեք մակարդակում որոշակի աստիճանականության սահմանումը նպաստում է նյութի քննության միասնականությանը: Միասնական սկզբունքով ստորակարգային տարբեր մակարդակների միավորների գոյամակարդակային դիտարկումը թույլ է տալիս պարզել նաև վերասութային մակարդակում գերհամադրական ստորոգման և ողջ տեքստի ապաստորոգացման ու անվանականացման հնարավորությունը, ինչպես նաև լեզվախոսքային հարաբերությունների ժիրում ներկայացնելու պատրաստի գեղարվեստական ատաղծը՝ բեկված լեզու – խոսք – լեզվախոսք եռանդամության տրամաբանական, նյութական և հոգեբանական հարաչափերով:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Լեզվական գոյամակարդակների՝ համակարգի, շարակարգի և գծակարգի մասին տե՛ս՝ Աթայան 1988:
2. *Համասեռություն* տերմինը *isomorphism*-ի հայերեն համարժեքն է, որ հայ լեզվաբանական գրականություն է ներմուծել Էդուարդ Աղայանը (1967:381):
3. Տե՛ս Гаспарян 2008:27-35:
4. Տե՛ս Գասպարյան 2011: 80-96: Ինչ խոսք, մեզ համար ուղղորդող դեր է ունեցել նաև Ռ. Յակոբսոնի (1975) դասական ուսումնասիրություններից մեկը, սակայն տեքստի (տվյալ դեպքում ճիշտ կլիներ ասել խոսույթի՝ discourse) դիտարկում կատարելիս առաջնային նշանակություն է ունեցել Ջ. Հարիսի *խոսույթի վերլուծություն* ուսումնասիրությունը (Harris1952), թեև մեթոդական առումով այլ հնարների ենք դիմել:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աթայան, Է. (1988) *Լեզուների ձևաբանական տիպաբանության առարկան և «անհատական լեզվական ձևի» բացահայտման խնդիրը*: // ԲԵՀ, հմ. 2. Երևան: ԵՊՀ հրատ.:
2. Աղայան, Է. (1967) *Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը*: Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
3. Գասպարյան, Ս.; Մուրադյան, Գ.; Գասպարյան, Ն. (2011) *Գործառական ու ճագիտություն*: Երևան: ԵՊՀ հրատ.:
4. Jakobson, R. (1975) *Linguistics and Poetics. II Style in Language. I Ed.* by Th.A. Sebeok. Massachusetts, Cambridge.

5. Harris, Z. (1952) *Discourse Analysis*. // Language. Vol. 28.

6. Гаспарян, С. (2008) *Лингвопоэтика образного сравнения*. Ереван: Лусакн.

An Attempt at an Ontological View of the Text

In addition to outlining methods of linguistic analysis of the text that are well-known and those that have emerged in the last few decades, we attempt to present and show the effectiveness of the ontological view of the text on the basis of the logical, psychological and material (phonological) propositions of the identification of lexical and discourse relations that have been developed in the contemporary Armenian linguistics.

Попытка онтологического рассмотрения текста

Проведя обзор общеизвестных подходов лингвистического анализа текста и нескольких новых методов, получивших признание в последние годы, мы попытались представить и показать здесь также эффективность онтологического рассмотрения текстовых единиц. Оно основано на выявлении лингворечевых отношений, разработанных в современном армянском языкознании. В качестве отправной точки выступают логический, психологический и материальный (фонетический) уровни.